

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-343-9-20>

THE INFLUENCE OF THE EXISTENTIAL FEAR OF DEATH IN THE FORMATION OF THE NATIONAL IDENTITY

ВПЛИВ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО СТРАХУ СМЕРТІ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Vatsyk Y. R. **Вацик Ю. Р.**

Ph.D. student,

*Hryhorii Skovoroda Institute of Philosophy
of the National Academy of Sciences of*

Ukraine

Kyiv, Ukraine

аспірантка

Інститут філософії імені Г. С.

Сковороди Національної Академії

України

м. Київ, Україна

Смерть, як феномен людського життя має характер амбівалентності. З одного боку люди схильні свідомо уникати обдумування та обговорення теми смерті як такої, що викликає тривогу. Але з іншого боку смерть мовчазним спостерігачем впливає на несвідоме людських істот, формуючи їх світоглядні уявлення й моральні принципи. З несвідомого страху смерті народжуються релігійні переконання, відчуття належності до позачасових спільнот, різноманітні продукти людської культури – таке припущення висувається в теорії управління страхом смерті.

В 1973 р. культурний антрополог Е. Беккер видає книгу «Заперечення смерті», в якій, звертаючись до С. К'єркегора, О. Ранка та З. Фрейда, формує тезу, що людська діяльність значною мірою підпорядкована усвідомленню власної смертності та паралізуючому екзистенційному страху перед смертю. Людська культура згідно з Е. Беккером – продукт прагнення зберегти власне символічне безсмертя, а прагнення це витікає з усвідомлення конечності життя, неможливості уникнення смерті та, зрештою, страху смерті.

На підтримку цієї тези автор вводить поняття героїзму, тобто хоробрості зустрічі зі смертю. Люди настільки бояться зустрітися зі смертю, що той, хто мужньо дивиться їй в обличчя, стає героєм, який, як вважає Беккер, «... був центром людської честі та визнання з часів, ймовірно, початку людської еволюції» [1, с. 35]. Такий героїзм як тип культурної самооцінки вимагає конструювання сенсу життя та смерті людини, оскільки відсутність сенсу у таких екзистенційних феноменів одночасно і знімає людину з самозайнятого місця вінця природи, і болісно знецінює її жах перед смертю, яка, зрештою, виявляється безглуздою. Тобто прагнення до символічного безсмертя стає можливим завдяки самооцінці, здатності суб'єктивно оцінювати власну цінність в світі. Самооцінка одночасно змушує людину відчувати, що вона цінна, і разом з

тим породжує тривогу через усвідомлення, що після смерті людина такої цінності вже не матиме.

Ідеї, висунуті у «Запереченні смерті», надихають соціальних психологів Ш. Соломона, Д. Грінберга та Т. Пищинського на розробку теорії управління страхом смерті, яку в сучасному вигляді вони презентують в 1986 р. Цією теорією автори намагаються пояснити людське прагнення до вічного життя, яке знаходить своє відображення у вірі в символічне безсмертя через відчуття національної ідентичності або в релігійній вірі в безсмертя душі.

Першою основою теорії управління страхом смерті є припущення, згідно з яким люди прагнуть надати сенс своєму життю через конструювання елементів культурного світогляду, таких як культурні ритуали [2, с. 9], політичні та релігійні інституції тощо. Тобто, зазначають автори, незважаючи на крихкість сконструйованих переконань, у людей зберігається сильна внутрішня необхідність дивитися на життя як таке, що має сенс, вищу мету.

Відповідно до другої основи теорії люди мають вважати цінним також і власне, індивідуальне життя, відтак вводиться поняття самооцінки. Автори продовжують розвивати думку Е. Беккера, і зазначають, що людська самооцінка покликана вберегти людей від болісного усвідомлення відсутності сенсу власного життя, що в подальшому породжує екзистенційний страх смерті. І, згідно з ключовим положенням теорії, з цього страху витікає прагнення символічного безсмертя, щоб захиститися від усвідомлення відсутності сенсу життя.

Найбільш очевидно це прагнення до символічного безсмертя проявляється в релігійних системах. Деякі релігії, наприклад, прямо пропонують проєкт спасіння після смерті через переконання в безсмертя душі. Інші ж вдаються до «негативної магії» [1, с. 36], стверджуючи, що вони не хочуть перероджуватись, хоча насправді хочуть безсмертя найбільше. Проте подібні вияви прагнення до безсмертя, що спровоковані страхом смерті, можна також віднайти і у світських світоглядах, наприклад усвідомленні власної належності – національної ідентичності. Символічне безсмертя в цьому випадку формується через встановлення психологічних зв'язків з людьми, місцями та епохами, за межами людської присутності та досвіду. Так, індивіди стають частиною майже безперервного історичного процесу, що допомагає їм подолати страх усвідомлення власної конечності.

Зрештою, автори теорії управління страхом смерті зазначають, що саме потреба підвищення власної самооцінки через належність до певної групи зумовлює різного типу ксенофобію, як от розділення «ми–вони». Можна припустити, що «ми» маємо бути кращі, ніж «вони», щоб виправдати свою ексклюзивну причетність до своєї групи і не бути розчарованими у собі. З

цього витікає припущення, що таке прагнення зрештою трансформується в таку форму соціальної приналежності, як націоналізм, а отже вимагає формування специфічного типу ідентичності для асоціації з належністю до ідеї нації.

Для авторів теорії управління страхом смерті є очевидним, що люди отримують відчуття символічного безсмертя через відчуття єдності з нацією, яка житиме після смерті індивідуальної особистості [2, с. 116]. Тобто національна ідентичність як спосіб створити зв'язок з нацією дає можливість індивідам, що отожднюють себе з певною нацією, бачити себе частиною стабільної та тривалої спільноти, об'єднаної спільним походженням, баченням світу та майбутньою долею.

Проблема національної ідентичності є досить важливою й тому популярною для дослідження, мабуть, в кожній країні світу, адже відчуття національної ідентичності як індивідуальної потреби належності до певної позачасової спільноти формує те, що можна назвати сучасними націями, оскільки головним завданням національної ідентичності зрештою постає розмежування світу на «ми–вони».

Національна ідентичність є соціальним конструктом, тому й на нації можна дивитись як на «уявні спільноти» (Б. Андерсен) або як на результат промислової революції (Е. Гелнер). Проте сьогодні все ще обмеженими є дослідження, що присвячені впливові екзистенційному страху смерті на формування національної ідентичності як феномену загалом та як формуванню окремо взятої національної ідентичності.

Лише протягом останнього століття на території України відбулися Голодомор, радянські репресії, «червоний терор», Голокост. Сьогодні в умовах війни російські військові, репрезентуючи власну національну ідентичність з притаманними їй цінностями, чинять геноцид українського народу на окупованих територіях. Безумовно, що такі травматичні події не можуть минути безслідно та не знайти свого відображення в історичній пам'яті народу, що їх пережив. На нашу думку, це також є складовим чинником для формування національної ідентичності українців.

Відак нація як група людей є соціальним суб'єктом, який отримує колективну травму через пряме зіткнення з найбільш травматичними подіями, такими як смерть значної кількості людей за жадливих обставин. Український психолог, дослідник психології груп П. Горностай в статті «Колективні травми: досвід усвідомлення і соціально-психологічні механізми долання» зазначає, що у випадку колективної травми «...групові цінності зазнають деструктивних змін, деформації, аж до повного руйнування. Група прагне їх захистити, щоб зберегтися як соціальний суб'єкт» [3, с. 99]. Горностай вважає, що з відчуттям впливу колективної травматизації нація мусить працювати з цінностями, тобто

удосконалювати, актуалізувати їх задля збереження як національної цілісності.

Таким чином колективна травма, яка з'являється внаслідок зіткнення з масовою загибеллю членів свого суспільства, найбільше впливає на ціннісну сферу індивідів, яка, в свою чергу, є основою національної ідентичності.

Як соціальний конструкт національна ідентичність вимагає цілеспрямованого та усвідомленого конструювання її носіями. Важливим в цьому випадку є не тільки розуміння мети, що стоїть за проектом національної ідентичності, але і розуміння причин її виникнення, як соціального феномену.

Однією із запропонованих перспектив погляду на причини появи потреби в співставленні себе з групою у вигляді національної ідентичності є теорія управління страхом смерті. Згідно з теорією екзистенційний страх смерті індивідів є однією з ключових рушійних сил для формування національної ідентичності як можливості стати частиною історичного процесу та зберегти хоча б символічне безсмертя.

Також з метою детального дослідження факторів, що впливають на конструювання національної ідентичності, вкрай необхідна критична рефлексія таких історичних подій як геноциди, що призвели до колективної травми. Оскільки травматичний досвід соціального суб'єкта, яким виступає нація, без належної рефлексії має тенденцію передаватися наступним поколінням та творити їх світоглядні уявлення, моральні установки, зв'язки з минулим та майбутнім своєї нації.

Отже, можна побачити, що страх перед смертю впливає на формування та життя не тільки індивідуальних особистостей, але і спільнот. Тому в дослідженнях проблеми національної ідентичності як соціального явища важливо розширити межі розуміння її природи та функцій. Необхідна критична рефлексія історичних подій, що стали джерелом колективної травми, та осмислення екзистенційного страху смерті, як несвідомого, проте універсального страху людини.

Література:

1. Becker E. *The Denial of Death*. New York, 1973. 357 p.
2. Solomon S., Greenberg J., Pyszczynski T. *The Worm at the Core: On the Role of Death in Life*. New York, 2015. 280 p.
3. Горностаї П. П. Колективні травми: досвід усвідомлення і соціально-психологічні механізми долання. *Проблеми Політичної Психології*. 2019. С. 89–114.